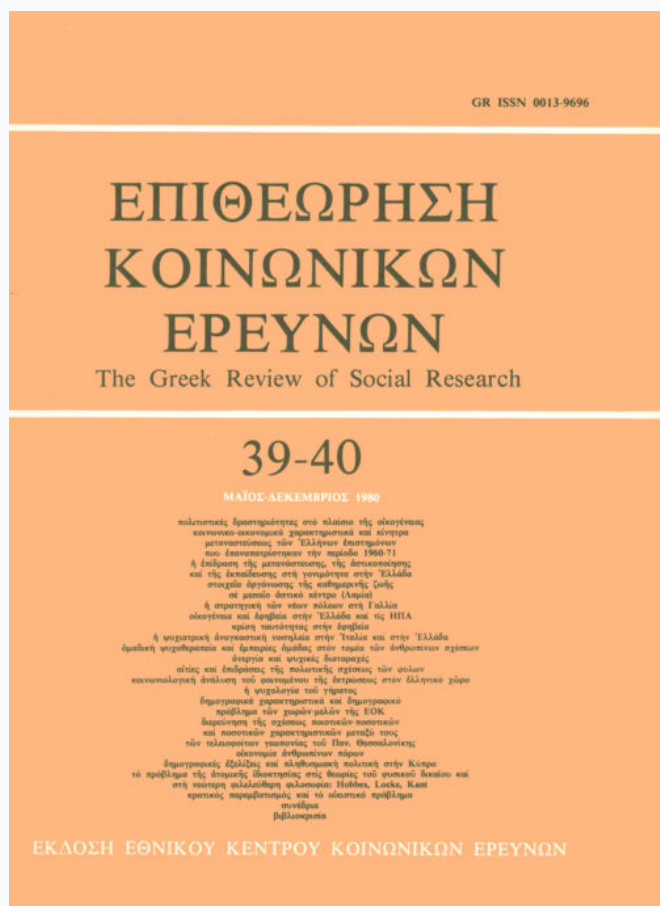

The Greek Review of Social Research

Vol 39 (1980)

39-40

Κοινωνικοοικονομικά χαρακτηριστικά και κίνητρα μεταναστεύσεως των Ελλήνων επιστημόνων που επαναπατρίστηκαν την περίοδο 1960-71

Άννα Αμηνρά

doi: [10.12681/grsr.547](https://doi.org/10.12681/grsr.547)

Copyright © 1980, Άννα Αμηνρά

This work is licensed under a [Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/).

To cite this article:

Αμηνρά Α. (1980). Κοινωνικοοικονομικά χαρακτηριστικά και κίνητρα μεταναστεύσεως των Ελλήνων επιστημόνων που επαναπατρίστηκαν την περίοδο 1960-71. *The Greek Review of Social Research*, 39, 221-232.
<https://doi.org/10.12681/grsr.547>

**κοινωνικοοικονομικά
χαρακτηριστικά καί
κίνητρα μεταναστεύσεως
των Έλλήνων έπιστημόνων
πού έπαναπατρίστηκαν
τήν περίοδο 1960-71**

**της
Άννας Άμηρά**
Κοινωνιολόγου

είσαγωγή

Τό πρόβλημα τής διαρροής έπιστημόνων άπασχόλησε έντονα τούς ήγέτες των άναπτυσσομένων κρατών στή δεκαετία του '60. Στο τέλος του 1967 τό θέμα τέθηκε πρós συζήτηση στή Γενική Συνέλευση του ΟΗΕ από αντιπροσώπους άναπτυσσομένων χωρών πού θεώρησαν ότι ή διαρροή αυτή έπηρέαζε άνασταλτικά τήν άνάπτυξη των κρατών τους. Άποτέλεσμα αυτών των συζητήσεων ήταν ή άπόφαση νά συλλεγούν στοιχεία σχετικά μέ τό μέγεθος, τίς αίτίες καί τίς επιπτώσεις αυτής τής διαρροής έπιστημόνων. Άκολούθησαν έκθέσεις πάνω στο θέμα, πού βασίστηκαν κυρίως σέ μελέτες του 'Ινστιτούτου Έκπαίδευσως καί Έρευνών του ΟΗΕ (UNITAR). Τό UNITAR διερευνώντας τό θέμα διαπίστωσε ότι υπήρχαν κενά πού δέν επέτρεπαν τήν κατανόηση του φαινομένου τής διαρροής έπιστημόνων παρ' όλο πού ή σχετική βιβλιογραφία ήταν ήδη όγκώδης. Ένα από τά κενά άφορούσε τούς παράγοντες πού έπηράζουν τούς έπιστήμονες στήν άπόφασή τους νά σπουδάσουν στο έξωτερικό καί, μετά από τίς σπουδές, νά παραμείνουν έξω ή νά έπιστρέψουν στή χώρα τους. Η βιβλιογραφία περιείχε πάμπολλες ύποθέσεις σχετικά μέ τό θέμα αλλά δέν ήταν δυνατό νά προσδιοριστούν μέ βεβαιότητα τά κίνητρα πού ώθούν άτομα διαφόρων έθνικότητων, διαφόρων κοινωνικοοικονομικών ομάδων, καί άτομα πού διανύουν διάφορα στάδια τής ζωής, νά άποφασίσουν «υπέρ» ή «κατά» τής μεταβάσεως ή καί παραμονής τους σέ κάποια χώρα πύ άνεπτυγμένη άπό τή χώρα τής καταγωγής τους. Τό κενό αυτό άπέκλειε στους προγραμματιστές τή δυνατότητα νά προβλέψουν καί νά έπηρέασουν τίς άποφάσεις των έπιστημόνων τής χώρας τους καί νά στηρίξουν σέ γερές βάσεις τήν άναπτυξιακή πολιτική τους. Γιά νά καλυφθεί αυτό τό κενό τό UNITAR έξέκρινε τήν έρευνα «Μετανάστευση καί Έπαναπατρισμός Έπιστημόνων».

σκοπός, εύρος καί μέθοδος τής έρευνας του UNITAR

Σκοπός τής έρευνας του UNITAR ήταν νά διερευνηθούν οι παράγοντες πού ώθούν άτομα από άναπτυσσόμενες χώρες νά σπουδάσουν σέ άνεπτυγμένες χώρες· νά παραμείνουν σέ άνεπτυγμένες χώρες ή νά έπιστρέψουν στήν πατρίδα τους μετά από σπουδές ή καί εργασία στο έξωτερικό· νά ξαναφύγουν άπό τήν πατρίδα τους. Γιά νά πετύχει αυτός ό σκοπός, τό πρόγραμμα μελέτης του UNITAR προέβλεπε τήν εξέταση α) φοιτητών από άναπτυσσόμενες χώρες πού σπούδαζαν σέ άνεπτυγμένες χώρες, β) έπιστημόνων από άναπτυσσόμενες χώρες πού, μετά τό τέλος των σπουδών τους, παρέμειναν σέ κάποια άνεπτυγμένη χώρα, γ) έ-

πιστημόνων ἀπὸ ἀναπτυσσόμενες χώρες πού ἐπέστρεψαν νὰ ἐργαστοῦν στὸν τόπο τους μετὰ ἀπὸ σπουδὲς ἢ ἐργασία σὲ κάποια ἀνεπτυγμένη χώρα, καὶ δ) ἐργοδοτῶν σὲ ἀναπτυσσόμενες χώρες πού ἀπασχολοῦσαν ἐπαναπατρισθέντες ἐπιστήμονες.

Ἀνεπτυγμένες χώρες, γιὰ τὸ σκοπὸ τῆς μελέτης τοῦ UNITAR, ὀρίστηκαν ἀρχικὰ οἱ ΗΠΑ, ὁ Καναδὰς, ἡ Δυτικὴ Γερμανία, ἡ Γαλλία καὶ ἡ Ἀγγλία. Στὴν πορεία τῆς μελέτης συμπεριελήφθησαν καὶ ἄλλες χώρες, ὅπως ἡ Αὐστραλία, ἡ Αὐστρία, ἡ Ἑλβετία καὶ ἡ Ἰταλία. Ἡ Ἰταλία συμπεριελήφθη γιὰτὶ ἐλκύει μεγάλο ἀριθμὸ ξένων σπουδαστῶν.

Ἀναπτυσσόμενες χώρες πού ἔλαβαν μέρος στὴν ἔρευνα τοῦ UNITAR ἦταν οἱ ἀκόλουθες: Ἀργεντινὴ, Βραζιλία, Γκάνα, Ἑλλάδα, Ἰνδίες, Κολομβία, Νότιος Κορέα καὶ Σρί Λάνκα. Ἡ Ἑλλάδα ἦταν ἀπὸ τὰ τελευταῖα κράτη πού τὸ UNITAR κάλεσε νὰ συμμετάσχουν στὴν ἔρευνα. Ἡ πρόσκληση βασίστηκε στὸ γεγονός ὅτι ἡ Ἑλλάδα, παρ' ὅλο ὅτι βρισκόταν σὲ ὑψηλότερο σημεῖο ἀναπτύξεως ἀπὸ ὁρισμένες ἀναπτυσσόμενες χώρες τῆς ἔρευνας, εἶχε σύμφωνα μὲ τὰ ὑπάρχοντα στοιχεῖα μεγάλη διακίνηση ἐπιστημόνων.

Ὁ πληθυσμὸς τῆς ἔρευνας τοῦ UNITAR περιλάμβανε ἐπιστήμονες ἀπὸ ὅποιονδήποτε κλάδο πλὴν τῆς ἱατρικῆς, τῆς Ὀδοντιατρικῆς καθὼς καὶ τοῦ κλάδου τῶν Νοσοκόμων καὶ τῶν Μαιῶν. Οἱ ἐπιστήμονες αὐτῶν τῶν κλάδων θὰ ἀποτελοῦσαν ἀντικείμενα χωριστῆς μελέτης πού θὰ πραγματοποιοῦσε ἡ Παγκόσμια Ὄργανωση Ὑγείας. Τὸ δείγμα τῆς ἔρευνας τοῦ UNITAR ἀπέτελεσαν 6.026 ἐπιστήμονες ἀπὸ τὶς ἀναπτυσσόμενες χώρες πού προαναφέρθηκαν.

Οἱ ἐπιστήμονες τοῦ δείγματος τῆς ἔρευνας τοῦ UNITAR ἀνῆκαν στὶς ἀκόλουθες κατηγορίες: α) φοιτητὲς ἀπὸ ἀναπτυσσόμενες χώρες πού σπούδαζαν σὲ ἀνεπτυγμένες χώρες, β) ἐπιστήμονες ἀπὸ ἀναπτυσσόμενες χώρες πού παρέμειναν νὰ ἐργαστοῦν σὲ μία ἀπὸ τὶς ἀνεπτυγμένες χώρες τῆς ἔρευνας, καὶ, γ) ἐπιστήμονες ἀπὸ ἀναπτυσσόμενες χώρες πού ἐπαναπατρίστηκαν μετὰ ἀπὸ σπουδὲς ἢ καὶ ἐργασία σὲ μία ἢ περισσότερες ἀπὸ τὶς ἀνεπτυγμένες χώρες τῆς ἔρευνας. 683 Ἑλλήνες ἐπιστήμονες—482 ἐπαναπατρισθέντες ἀπὸ τὶς ἀνεπτυγμένες χώρες τῆς ἔρευνας καὶ 201 φοιτητὲς στὶς ΗΠΑ—συμπεριλαμβάνονται στὸ δείγμα τῶν 6.026 ἐπιστημόνων τῆς ἔρευνας τοῦ UNITAR.

Ὁ προγραμματισμὸς καὶ ὁ συντονισμὸς τῶν ἐρευνῶν ὅλων τῶν κρατῶν-μελῶν ἀνετίθη ἀπὸ τὸ UNITAR στὸ Γραφεῖο Ἐφαρμοσμένης Κοινωνικῆς Ἑρευνας τοῦ Πανεπιστημίου Κολοῦμπια τῆς πόλης τῆς Νέας Ὑόρκης. Ἡ κοινὴ μεθοδολογία προσφέρει τὴ δυνατότητα α) νὰ ἀναλυθοῦν τὰ στοιχεῖα κάθε χώρας χωριστὰ καὶ νὰ γίνουν συγκρίσεις πού ἀφοροῦν διάφορες ὁμάδες ἐπιστημόνων τῆς χώρας, β) νὰ συγκριθοῦν τὰ στοιχεῖα πού προέκυψαν ἀπὸ τὶς μελέτες τῶν διαφόρων χωρῶν, καὶ γ) νὰ ἀναλυθοῦν τὰ στοιχεῖα ἀπὸ ὅλες τὶς χώρες στὸ σύνολό τους.

σκοπὸς τοῦ ἄρθρου

Σκοπὸς αὐτοῦ τοῦ ἄρθρου εἶναι α) νὰ παρουσιάσθουν τὰ κοινωνικοοικονομικὰ χαρακτηριστικὰ τῶν Ἑλλήνων ἐπιστημόνων πού ἐπαναπατρίστηκαν τὴν περίοδο 1960-71, β) νὰ ἐξετασθοῦν τὰ κίνητρα ἀποδημίας τους, καὶ γ) νὰ συγκριθοῦν μὲ τὰ κίνητρα ἀποδημίας τῶν ἐπαναπατρισθέντων ἐπιστημόνων τῶν ἄλλων ἀναπτυσσομένων χωρῶν τῆς ἔρευνας τοῦ UNITAR.

Η ΕΡΕΥΝΑ ΕΛΛΗΝΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΩΝ
ΠΟΥ ΕΠΕΣΤΡΕΨΑΝ ΣΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ
ΤΗΝ ΠΕΡΙΟΔΟ 1960-71:
ΠΑΝΘΥΣΜΟΣ, ΔΕΙΓΜΑ ΚΑΙ ΜΕΘΟΔΟΣ
ΣΥΛΛΟΓΗΣ ΤΩΝ ΣΤΟΙΧΕΙΩΝ

Πληθυσμὸς τῆς ἔρευνας. Ὁ πληθυσμὸς τῆς ἔρευνας τῶν ἐπαναπατρισθέντων Ἑλλήνων ἐπιστημόνων, πάντοτε σύμφωνα μὲ τὸ σχέδιο ἔρευνας τοῦ UNITAR, περιελάμβανε Ἑλλήνες ἐπιστήμονες, ἄντρες καὶ γυναῖκες κάθε ἡλικίας πού εἶχαν τὰ ἀκόλουθα χαρακτηριστικὰ:

α) Τελείωσαν τὶς γυμνασιακὲς τους σπουδὲς στὴν Ἑλλάδα, ἀνεξάρτητα ἀπὸ τὴ χώρα πού γεννήθηκαν, τὴν ἐθνικότητα καὶ τὴν ὑπηκοότητα τους.

β) Σπούδασαν σὲ μία τουλάχιστον «ἀνεπτυγμένη» χώρα τῆς ἔρευνας, δηλαδὴ ΗΠΑ, Καναδὰ, Δυτικὴ Γερμανία, Γαλλία, Ἀγγλία, Αὐστρία, Ἰταλία.

γ) Πῆραν κάποιο δίπλωμα ἢ ἄλλο τίτλο σπουδῶν ἀπὸ μία ἀπὸ τὶς χώρες πού ἀναφέρονται παραπάνω.

δ) Ἀν δὲν πῆραν τίτλο σπουδῶν, παρακολούθησαν μαθήματα σὲ κάποιο ἀκαδημαϊκὸ ἴδρυμα τῶν χωρῶν πού ἀναφέρονται στὸ (β) γιὰ δύο τουλάχιστον χρόνια.

ε) Ἐπέστρεψαν στὴν Ἑλλάδα, μετὰ ἀπὸ σπουδὲς ἢ καὶ ἐργασία, ἀνάμεσα στὰ ἔτη 1960-1971.

στ) Ἀνῆκαν σὲ ὅποιονδήποτε κλάδο πλὴν α) τῆς ἱατρικῆς, τῆς Ὀδοντιατρικῆς καὶ τοῦ κλάδου τῶν Νοσοκόμων καὶ Μαιῶν (οἱ φαρμακοποιοί, κτηνίατροι καὶ ἐργασιοθεραπευτὲς συμπεριελήφθησαν στὸν πληθυσμὸ τῆς ἔρευνας) καὶ β) τῶν στρατιωτικῶν.

Ἑξέλιξη τῶν ἐπιστημόνων. Γιὰ νὰ βρεθοῦν οἱ ἐπιστήμονες τοῦ πληθυσμοῦ τῆς ἔρευνας τὰ μέλη τῆς ὁμάδας τοῦ ΕΚΚΕ πού ἀνέλαβαν τὴ διεξαγωγὴ τῆς ἔρευνας:

α) Ἦρθαν σὲ ἐπαφὴ μὲ 396 πηγές, ὅπως Ὑπουργεῖα, Νομαρχίες, Ἀνώτατα καὶ Ἀνώτερα Ἐκπαιδευτικὰ Ἰδρύματα, Πρεσβεῖες, Τράπεζες, Ὄργανισμοὺς, Συνδέσμους, Ἰνστιτοῦτα, Βιομηχανίες, Ἐταιρεῖες, κτλ.

β) Ἐστάλιναν πάνω ἀπὸ 2.000 γράμματα σὲ ἐπιστήμονες καὶ ὁργανώσεις.

γ) Ἀνακοίνωσαν τὴν ἔρευνα καὶ τὸ σκοπὸ τῆς ἀπὸ τὸ ραδιόφωνο καὶ τὸν ἡμερήσιο τύπο μὲ τὴν παράκληση νὰ ἐπικοινωνήσουν οἱ ἐπαναπατρισθέντες ἐπιστήμονες μὲ τὸ ΕΚΚΕ.

δ) Πραγματοποίησαν πάμπολλες τηλεφωνικές επαφές με επιστήμονες και οργανισμούς τόσο στην Αθήνα όσο και στην επαρχία.

Δέν είναι δυνατό να γνωρίζουμε αν βρέθηκαν όλοι οι επιστήμονες που επαναπατρίστηκαν στην ένδεκαετία 1960-71, το γεγονός όμως ότι 40% των επιστημόνων βρέθηκαν από δύο ή και περισσότερες πηγές δείχνει πώς σε όρισμένους τουλάχιστον κλάδους—π.χ. μηχανικοί, αρχιτέκτονες, γεωπόνους—υπήρχε μεγάλη κάλυψη του πληθυσμού.

Η προσπάθεια εξεύρεσης επαναπατρισθέντων επιστημόνων απέδωσε στοιχεία 6.416 επιστημόνων από τους οποίους 3.697 είχαν τα χαρακτηριστικά του πληθυσμού της έρευνας.

Τό δείγμα της έρευνας. Τό δείγμα της έρευνας ήταν τυχαίο και τό απέτελεσαν 668 επιστήμονες, δηλαδή τό 18%—τά όνόματά τους διαλέχθηκαν από τόν άλφαβητικό κατάλογο των 3.697 ατόμων του «πληθυσμού» της μελέτης. Από τους 668 επιστήμονες του δείγματος 482, δηλαδή 72,2%, απάντησαν στό έρωτηματολόγιο της έρευνας, 13,2% άρνήθηκαν νά συμπληρώσουν τό έρωτηματολόγιο, 5,7% είχαν ξαναφύγει γιά τό έξωτερικό, 4,2% δέν βρέθηκαν και 4,7% αποκλείστηκαν γιαντί άποδείχθηκε ότι δέν είχαν τά χαρακτηριστικά του πληθυσμού της έρευνας.

Συλλογή και επεξεργασία στοιχείων. Τά στοιχεία της έρευνας συγκεντρώθηκαν μέ τή βοήθεια του έρωτηματολογίου που χρησιμοποιήσαν μεταφρασμένο στη γλώσσα τους όλες οι χώρες που πήραν μέρος στην έρευνα του UNITAR. Τό έρωτηματολόγιο δόθηκε στους περισσότερους επιστήμονες του δείγματος από συνεντευκτή τό ΕΚΚΕ. Ό συνεντευκτής εξήγησε τό σκοπό της έρευνας καθώς και τόν τρόπο μέ τόν όποιο θά έπρεπε νά συμπληρωθεί τό έρωτηματολόγιο. Ό έρωτώμενος είχε τή δυνατότητα νά συμπληρώσει τό έρωτηματολόγιο μόνος του ή μέ τή βοήθεια του συνεντευκτή. Αν ό έρωτώμενος συμπλήρωνε τό έρωτηματολόγιο μόνος του ακολουθούσε μία σύντομη συνέντευξη που άφορούσε τίς γενικότερες άπόψεις του έρωτωμένου σχετικά μέ τό θέμα της έρευνας.

Η επεξεργασία των στοιχείων έγινε μέ τή βοήθεια του προγραμματιστικού συστήματος ηλεκτρονικών ύπολογιστών SPSS.

κοινωνικοοικονομικά χαρακτηριστικά των Ελλήνων επιστημόνων που επαναπατρίστηκαν τήν περίοδο 1960-71

Τά κοινωνικοοικονομικά χαρακτηριστικά των Ελλήνων επιστημόνων που επέστρεψαν στην Ελλάδα τήν ένδεκαετία 1960-71, μετά από σπουδές ή από εργασία στίς χώρες της έρευνας—δηλαδή ΗΠΑ, Καναδά, Μεγάλη Βρετανία, Γαλλία, Δυτική Γερμανία, Αυστρία και Ιταλία—ήταν τά ακόλουθα:

1. Τό 90,5% ήταν άντρες και τό 9,5% γυναίκες.

2. Έφυγαν από τήν Ελλάδα ανάμεσα στά έτη 1946 και 1970, ή πλειονότης όμως έφυγε ανάμεσα στά έτη 1954 και 1962.

3. Η ήλικία τους κατά τήν αναχώρησή τους από τήν Ελλάδα ήταν:

Κάτω των 19 ετών γιά 31,8% των επιστημόνων του δείγματος,

20-22 ετών γιά 23,5%

23-27 ετών γιά 19,8%

28-32 ετών γιά 16,5%

33-43 ετών γιά 8,4%

4. Η ήλικία των επιστημόνων κατά τό χρόνο της έρευνας (1972) ήταν:

23-27 ετών γιά 1,5%

28-32 ετών γιά 18,8%

33-37 ετών γιά 41,7%

38-42 ετών γιά 25,8%

43-47 ετών γιά 9,7%

Πάνω από 48 ετών γιά 2,5%

5. 97,5% των επιστημόνων είχαν γεννηθεί στην Ελλάδα. Έπτá επιστήμονες γεννήθηκαν στην Αίγυπτο και από ένας στην Τουρκία, Γαλλία, Δυτική Γερμανία, Αυστρία και ΗΠΑ. 98,3% είχαν ελληνική ύπηκοότητα, ενώ οι λοιποί είχαν τήν ύπηκοότητα των ΗΠΑ, Καναδά και Μεγάλης Βρετανίας.

6. Περίπου 20% των γονέων των επιστημόνων του δείγματος γεννήθηκαν σε χώρα άλλη από τήν Ελλάδα, κυρίως Μικρά Ασία (16%), αλλά και Αίγυπτο, Ρωσία, Βουλγαρία, Κύπρο, ΗΠΑ, Γαλλία, Ίνδίες, Γιουγκοσλαβία και Λίβανο.

7. Από τους 482 επιστήμονες του δείγματος 67% γεννήθηκαν σε αστικές περιοχές της χώρας, δηλαδή σε δήμους ή κοινότητες μέ πληθυσμό άνω των 10.000 κατοίκων και τό 33% γεννήθηκαν σε ήμιστικές ή άγροτικές περιοχές, δηλαδή κοινότητες κάτω των 10.000 κατοίκων. Από τους επιστήμονες που ή προέλευσή τους ήταν αστική, ή πλειονότητα (62,8%) γεννήθηκαν στην Αθήνα και τή Θεσσαλονίκη.

8. Τό 86,2% του συνόλου των επιστημόνων του δείγματος περάτωσε τίς σπουδές της Μέσης Εκπαίδευσως σε αστικές περιοχές της Ελλάδας και μόνο τό 13,8% σε ήμιστικές ή άγροτικές περιοχές. Από τους επιστήμονες που τελείωσαν τό Γυμνάσιο σε αστικές περιοχές, τό 65,7% άποφοίτησε από σχολεία της Αθήνας και της Θεσσαλονίκης.

9. Τό επίπεδο εκπαίδευσως των πατέρων των επιστημόνων του δείγματος ήταν τό ακόλουθο:

— Καμία εκπαίδευση ή λίγες τάξεις του Δημοτικού Σχολείου, 7,8%.

— Δημοτικό ή λίγες τάξεις Γυμνασίου, 39,5%

— Άποφοίτηση από τό Γυμνάσιο ή και κάποια παρakoλούθηση μαθημάτων Άνωτέρας ή Άνωτάτης σχολής, 26,8%.

— Πτυχίο Άνωτέρας ή Άνωτάτης Σχολής 25,9%.

- Ἐφ' ὅσον ὅλοι οἱ ἐπιστήμονες τοῦ δείγματος κατέχουν πτυχίο Ἀνωτάτης ἢ Ἀνωτέρας Σχολῆς, τὸ 74,1% αὐτῶν παρουσιάζει κοινωνικὴ ἀνοδο μιάς ἢ περισσοτέρων βαθμίδων σέ σχέση μετ' ὁν πατέρα τους, ἂν πάρουμε τὸ ἐπίπεδο ἐκπαιδεύσεως σάν δείκτη κοινωνικοοικονομικῆς κινητικότητας.
10. Πρὶν τὴν ἀναχώρησή τους γιὰ τὸ ἐξωτερικὸ μόνον τὸ 37,5% τῶν ἐπιστημόνων εἶχαν ἀρκετὲς γνώσεις μιάς ξένης γλώσσας ὥστε νὰ εἶναι σέ θέση νὰ διαβάσουν σ' αὐτὴν βιβλία καὶ περιοδικὰ τοῦ κλάδου τους. Ἀπὸ τοὺς 181 ἐπιστήμονες αὐτῆς τῆς ομάδας, 60% εἶχαν γνώσεις ἀγγλικῆς γλώσσας, 16,5% γνώσεις γερμανικῆς, 15,5% γνώσεις γαλλικῆς καὶ 7,7% γνώσεις ἰταλικῆς.
11. 89,4% τῶν ἐπιστημόνων τοῦ δείγματος ἦταν ἀγαμοί, ὅταν ἔφυγαν ἀπὸ τὴν Ἑλλάδα γιὰ σπουδὲς στὸ Ἐξωτερικόν.
12. Ἀπὸ τοὺς 482 ἐπιστήμονες τοῦ δείγματος μόνον τὸ 35,3% εἶχαν ἐργαστεῖ στὴν Ἑλλάδα πρὶν τὴ μετὰβασι τούς στὸ Ἐξωτερικόν. Τὸ μεγαλύτερο ποσοστὸ αὐτῶν τῶν ἐπιστημόνων ἐργαζόταν γιὰ τὸ ἑλληνικὸ δημόσιο, 57,7%. Οἱ ὑπόλοιποι εἶχαν ἀπασχοληθεῖ σέ ἰδιωτικὲς ἐπιχειρήσεις (18,8%), σέ δική τους ἢ οἰκογενειακὴ ἐπιχείρηση (13,9%), σέ δημόσια ὑπηρεσία ἄλλου κράτους (1,2%) ἢ σέ ἄλλη κατηγορία ἢ συνδυασμὸ κατηγοριῶν (8,4%).
13. Οἱ ἐπιστήμονες πού ἐργάστηκαν στὴν Ἑλλάδα πρὶν τὴν ἀναχώρησή τους—δηλ. τὸ 35,3% τοῦ συνόλου—ἦταν ἄτομα πού μετέβησαν στὸ Ἐξωτερικόν γιὰ μεταπτυχιακὲς σπουδές, ἐνῶ ἡ πλειονότητα τῶν ἐπαναπαρισθέντων Ἑλλήνων ἐπιστημόνων (64,7%) πῆγαν στὸ Ἐξωτερικόν γιὰ νὰ ἀποκτήσουν ἓνα πρῶτο πανεπιστημιακὸ πτυχίο.

λόγοι πού ὤθησαν τοὺς Ἑλλήνες ἐπιστήμονες πού ἐπαναπαρίστηκαν τὴν περίοδο 1960-71 νὰ μεταβοῦν στὸ ἐξωτερικόν

Τρόπος συλλογῆς τῶν στοιχείων

Πολλοὶ παράγοντες συμβάλλουν στὴν ἀπόφαση ἐνός ἀτόμου νὰ μεταβεῖ στὸ ἐξωτερικόν—ὥσεις καὶ ἑλξεις τῶν χωρῶν καταγωγῆς καὶ προορισμοῦ, φιλοδοξίες καὶ ὑποκειμενικὲς ἐπιρροές, ἀντικειμενικὲς καταστάσεις, προσωρινὰ ἐρεθίσματα ἢ μακροπρόθεσμες προσδοκίαις κέρδους. Δέν εἶναι πάντως ποτὲ ἓνας μόνον παράγοντας πού ἐπηρεάζει, ἀλλὰ ἓνα συμπλῆγμα κινήτρων. Οἱ ὥσεις καὶ ἑλξεις πού ὑπέδειξε ἡ σχετικὴ μετ' ὁ θέμα βιβλιογραφία καὶ πού ἡ σημασία τους διερευνήθηκε ἀπὸ τὴν παρούσα μελέτη εἶναι οἱ ἀκόλουθες:

1. Ἐκπαιδευτικοὶ παράγοντες:
- (α) Ἑλξεις ἀπὸ τὴ χώρα προορισμοῦ:
- (1) Ποιότητα ἐκπαιδεύσεως
- (2) Ὑποτροφίες

- (3) Συμβουλὴ ἀτόμων πού ζοῦν στὴν ξένη χώρα: μέλη οἰκογενείας, φίλοι, καθηγητὲς
- (β) Ὡσεις ἀπὸ τὴ χώρα καταγωγῆς:
- (1) Θετικὲς ὥσεις
- (α) Ὑποτροφίες ἀπὸ τὴ χώρα καταγωγῆς γιὰ μιά ξένη χώρα
- (β) Συμβουλὴ σημαντικῶν γιὰ τὸν ἐπιστήμονα προσώπων: σύζυγος, μέλη οἰκογενείας, καθηγητὲς, φίλοι
- (γ) Σημασία τῆς ξένης ἐκπαιδεύσεως / πτυχίο γιὰ τὴ μελλοντικὴ σταδιοδρομία τοῦ ἐπιστήμονα στὴ χώρα καταγωγῆς του
- (2) Ἀρνητικὲς ὥσεις
- (α) Χαμηλὸ ἐπίπεδο ἐκπαιδεύσεως στὴ χώρα καταγωγῆς
- (β) Δυσκολία εἰσαγωγῆς στὰ ἀνώτερα ἢ ἀνώτατα ἐκπαιδευτικὰ ἱδρύματα τῆς χώρας καταγωγῆς.

2. Οἰκονομικοὶ παράγοντες:

- (α) Ἑλξεις ἀπὸ τὴ χώρα προορισμοῦ:
- (1) Δυνατότητα ἐργασίας
- (2) Ποιότητα τοῦ περιβάλλοντος ἐργασίας
- (3) Συνθήκες διαβιώσεως
- (β) Ὡσεις ἀπὸ τὴ χώρα καταγωγῆς:
- (1) Θετικὴ ὥση: ἡ ἀξία τῆς ἐπιστημονικῆς πείρας, πού ἀποκτᾶται μετ' ὅς σπουδές καὶ τὴν ἐργασία στὸ ἐξωτερικόν γιὰ σταδιοδρομία στὴ χώρα καταγωγῆς
- (2) Ἀρνητικὴ ὥση: περιορισμένες δυνατότητες σταδιοδρομίας στὴ χώρα καταγωγῆς.

3. Προσωπικοὶ παράγοντες:

- (α) Ἑλξεις ἀπὸ τὴ χώρα προορισμοῦ:
- (1) Εὐμενὼς διακείμενο κοινωνικὸ καὶ προσωπικὸ περιβάλλον· παρουσία συγγενῶν καὶ φίλων
- (2) Προσωπικὴ ἐλευθερία
- (3) Πιὸ ἐπιθυμητὴ πολιτικὴ κατάσταση
- (4) Δυνατότητα διερευνήσεως προοπτικῶν μονίμου ἐγκαταστάσεως στὴ χώρα ὑποδοχῆς
- (β) Ὡσεις ἀπὸ τὴ χώρα ὑποδοχῆς:
- (1) Διώξεις, προκαταλήψεις ἐναντίον τῶν μελῶν τῆς ἔθνικης ἢ πολιτικῆς ομάδας στὴν ὁποία ἀνήκει τὸ ἄτομο
- (2) Πολιτικὴ κατάσταση
- (3) Οἰκογενειακὴ κατάσταση.

Γιὰ νὰ διερευνηθοῦν τὰ παραπάνω συμπλέγματα κινήτρων μετὰβασεως σέ ξένη χώρα γιὰ σπουδές ἢ ἐργασία, ζητήθηκε ἀπὸ τοὺς ἐπιστήμονες πού ἔλαβαν μέρος στὴν ἔρευνα νὰ ἐξετάσουν μιά σειρά παραγόντων καὶ νὰ σημειώσουν γιὰ κάθε ἓναν ἀπ' αὐτοὺς ἂν ἦταν α) πολὺ σημαντικός β) σημαντικός γ) μικρῆς σημασίας δ) ἀσήμαντος ἢ ε) παράγον πού δέν τοὺς ἀφορούσε. Ὁ Πίνακας V παρουσιάζει αὐτοὺς τοὺς παράγοντες. Στὴν περιγραφή τῶν πορισμάτων πού ἀκο-

λουθεί λήφθηκαν υπ' όψη οι απαντήσεις «πολύ σημαντικός» και «σημαντικός» παράγων.

πορίσματα από την έρευνα των επαναπατρισθέντων Έλλήνων επιστημόνων 1960-71: κίνητρα αποδημίας

Ο κύριος λόγος μεταβάσεως στο εξωτερικό για το 84,9% των επιστημόνων του δείγματος ήταν οι σπουδές. Μόνο το 1,2% των επιστημόνων που επαναπατρίστηκαν πήγε άρχικά στο εξωτερικό για εργασία, ενώ το 13,9% ήταν άτομα που προγραμματίσαν τη μετάβασή τους στο εξωτερικό με στόχο να εργαστούν και να σπουδάσουν.

Τά εκπαιδευτικά κίνητρα, που επηρέασαν την απόφαση τόσοσού μεγάλου ποσοστού επιστημόνων (98,8%), πιο αναλυτικά κατατάσσονται ως εξής:

(α) Έλξεις από την ξένη χώρα: Σημαντικότερο ρόλο στην απόφαση των επαναπατρισθέντων Έλλήνων επιστημόνων να σπουδάσουν σε ξένη χώρα έπαιξε η πεποίθηση ότι τά μέσα που διατίθενται στο εξωτερικό (66,2%) και γενικά το επίπεδο εκπαίδευσής (63,9%) είναι ανώτερα. Σε λίγες περιπτώσεις (16,2) ο παράγων «υποτροφία από πηγή του εξωτερικού» έπαιξε τον αποφασιστικό ρόλο. Έξοισ μικρά ήταν και το ποσοστό επιστημόνων που επηρεάστηκε από τη συμβουλή καθηγητών, συγγενών και φίλων από το εξωτερικό (λιγότερο από 20%).

(β) Όσεις από την Ελλάδα: Θετικά έρεθίσματα που ώθησαν τους επιστήμονες της έρευνας να φύγουν από την Ελλάδα ήταν κατ' άρχήν η έντοπωση ότι ένα ξένο πτυχίο έχει μεγαλύτερη αξία στην Ελλάδα (37,4%), όποτε οι πιθανότητες εξερεύσεως ικανοποιητικής εργασίας μετά την επιστροφή θα ήταν αυξημένες, καθώς και ή συμβουλή φίλων, συγγενών και καθηγητών στην Ελλάδα που επηρέασε το ένα τέταρτο περίπου των επιστημόνων ύπέρ των σπουδών στο εξωτερικό, ενώ οι υποτροφίες για κάποια ξένη χώρα από ελληνική πηγή, ήταν σημαντικός παράγων στην απόφαση έλαχίστων (15,8%).

Οι άρνητικές όσεις μπορεί να θεωρηθούν πολύ πιο σημαντικές αν ληφθούν υπ' όψη τόσο οι επιστήμονες που θεωρήσαν το επίπεδο της ελληνικής ανώτερης εκπαίδευσής σαν κατώτερο (63,9%) όσο και εκείνοι που, ειδικότερα, πρώτον δέν έγιναν ή φοβήθηκαν ότι δέν θα γίνουν δεκτοί από τά ελληνικά πανεπιστήμια (35,5%), δεύτερον, δέν είχαν τη δυνατότητα στην Ελλάδα να κάνουν τίς σπουδές που ήπιθυμούσαν γιατί δέν υπήρχαν τά σχετικά προγράμματα μαθημάτων στον ελληνικό ακαδημαϊκό χώρο (41,1), και τρίτον, διάλεξαν μιά αναπτυγμένη χώρα για την εκπαίδευσή τους γιατί εκεί θα μπορούσαν να εκλέξουν ανάμεσα σε περισσότερους τομείς σπουδών (29,9%).

Οι οικονομικοί λόγοι λίγο επηρέασαν—θετικά ή άρνητικά—την πλειονότητα των επαναπατρισθέντων επιστημόνων στην απόφασή τους να σπουδάσουν έξω από την Ελλάδα. Πάντως 32,2% των επιστημόνων

σκέφτηκαν πολύ σοβαρά, πριν αναχωρήσουν, τά έξοδα που θα άπαιτούσε ή παραμονή τους στο εξωτερικό, ενώ 23,6% αποφάσισαν να σπουδάσουν σε χώρα άλλη από την Ελλάδα, γιατί άκριβώς εκεί θα είχαν τη δυνατότητα να εργασθούν ταυτόχρονα με τίς σπουδές τους και να καλύψουν τά έξοδά τους. Τό 21,8% των επιστημόνων του δείγματος ξεκίνησε για τό εξωτερικό με την ύπόσχεση οικονομικής συμπαράστασης εκ μέρους συγγενών στην Ελλάδα και μόνο 5,8% εκ μέρους συγγενών στο Έξωτερικό.

Προσωπικοί λόγοι που έκαναν την ξένη χώρα έλκυστική ήταν οι ακόλουθοι:

(α) Για 33,2% των επαναπατρισθέντων οι σπουδές στο εξωτερικό τους πρόσφεραν την ευκαιρία να δουν κι άλλα μέρη του κόσμου.

(β) Άν και μόνο τό 6% των επιστημόνων πήγαν στο εξωτερικό έχοντας σκεφτεί σοβαρά την πιθανότητα να μεταναστεύσουν—2,1% σκοπεύοντας να εξασφαλίσουν την ύπλοκτητα ή τουλάχιστον την άδεια μόνιμου παραμονής της χώρας σπουδών τους, και 3,9% σκοπεύοντας να προετοιμάσουν τό έδαφος και για άλλα μέλη της οικογένειάς του να μεταβούν εκεί—ή σκέψη να εγκατασταθούν μόνιμα σε χώρα άλλη από την Ελλάδα άπασχόλησε πολύ περισσότερους. 159 επιστήμονες (33%) αποφάσισαν να άποκτήσουν ένα ξένο πτυχίο γιατί θα τους ήταν άπαραίτητο αν τύχαινε να σταδιοδρομήσουν στο εξωτερικό.

(γ) 13,1% των επιστημόνων θεωρήσαν ότι ή χώρα σπουδών θα τους πρόσφερε περισσότερη προσωπική έλευθερία, ενώ 2,1% πήγαν στο εξωτερικό γιατί ό ή σύζυγός τους άποφάσισε να σπουδάσει εκεί.

Όρισμένοι προσωπικοί λόγοι ώθησαν λίγους από τους επαναπατρισθέντες επιστήμονες να φύγουν από την Ελλάδα:

(α) Οι πιέσεις του οικογενειακού περιβάλλοντος άνάγκασαν 7% των επιστημόνων να φύγουν από τον τόπο τους, ενώ

(β) οι πιέσεις του πολιτικού κλίματος ώθησαν 5% των επαναπατρισθέντων να έκπατρισθούν.

(γ) Για τό 9,6% των επιστημόνων, οι σπουδές στο εξωτερικό ήταν ό μόνος τρόπος για να πάρουν άναβολή της στρατιωτικής τους θητείας.

Διασταυρώνοντας τους λόγους μεταβάσεως στο εξωτερικό με τίς μεταβλητές «τόπος γεννήσεως» και «τόπος άποεπαρτώσεως γυμνασιακών σπουδών» βρίσκουμε ότι ύδεμία σημαντική διαφορά στά κίνητρα έξόδου από την Ελλάδα ύπάρχει ανάμεσα σ' αυτούς που γεννήθηκαν ή περάτωσαν τη μέση εκπαίδευσή άστικές και σε ήμιαστικές ή άγροτικές περιοχές. Διάφορές παρατηρούνται ως προς τό φύλο, την εκπαίδευσή του πατέρα, τον κλάδο, τό επίπεδο και τη χώρα σπουδών.

Μεγαλύτερο ποσοστό γυναικών επηρεάστηκε από τη συμβουλή καθηγητών στην Ελλάδα και από την έξασφάλιση περισσότερών επαφών με ανθρώπους του κλάδου τους στο εξωτερικό, ενώ μεγαλύτερο ποσοστό

ἀνδρῶν εἶδε τὴ δυνατότητα σπουδῶν καὶ ἐργασίας στὸ ἐξωτερικὸ σάν λύση τοῦ προβλήματος καλύψεως τῶν ἐξόδων διαβιώσεως καὶ σπουδῶν. Δύο ἄλλες σημαντικές διαφορὲς ἀνάμεσα στὰ δύο φύλα εἶναι ὅτι πολὺ λιγότερο ποσοστὸ γυναικῶν ἔφυγε στὸ ἐξωτερικὸ ἐπειδὴ ἀπέτυχε ἢ φοβήθηκε ὅτι θὰ ἀποτύχει στὰ ἐλληνικὰ πανεπιστήμια (13,2% τῶν γυναικῶν ἔναντι τοῦ 38% τῶν ἀνδρῶν), ἐνῶ μεγαλύτερο ποσοστὸ τῶν γυναικῶν ἔφυγε ἀφοῦ ἐξασφάλισε ὑποτροφία ἀπὸ πηγὴ τοῦ ἐξωτερικοῦ (31,1% τῶν γυναικῶν ἔναντι τοῦ 14,6% τῶν ἀνδρῶν).

Ὡς πρὸς τὸ ἐπίπεδο ἐκπαίδευσως τοῦ πατέρα, ὅσο ὑψηλότερο εἶναι τὸ ἐπίπεδο τόσο μεγαλύνεται τὸ ποσοστὸ τῶν ἐπιστημόνων πού θεώρησαν μεγάλης σημασίας τὸν ἀκόλουθον λόγον μεταβάσεως στὸ ἐξωτερικόν: α) «δὲν εἶχα τὴ δυνατότητα στὴν Ἑλλάδα νὰ κάνω τίς συγκεκριμένες σπουδές πού ἤθελα» β) «ἤθελα νὰ σπουδάσω σὲ ὀρισμένο Ἐκπαιδευτικὸ Ἰδρυμα» γ) «ἡ ἐκπαίδευσή καὶ τὰ μέσα στὸ ἐξωτερικὸ ἦταν ἀνώτερα» δ) «οἱ συγγενεῖς μου πού ζοῦν στὸ ἐξωτερικὸ μοῦ ὑποσχέθηκαν οικονομικὴ βοήθεια ἂν σπούδαζα ἐκεῖ» καὶ ε) «τὰ μέλη τῆς οἰκογένειάς μου συνήθως σπουδάζουν ἐξω ἀπὸ τὴν Ἑλλάδα». Ἀντιστρόφως ἀνάλυση εἶναι ἡ σχέση μεταξύ ἐπίπεδου μορφώσεως τοῦ πατέρα καὶ τῶν κινήτρων: α) «στὸ ἐξωτερικὸ θὰ ἦταν πιὸ εὐκολο νὰ ἐξοικονομῶ τὰ ἐξοδὰ μου ἐργαζόμενος καὶ νὰ σπουδάζω συγχρόνως», β) «ἔλλειπα νὰ ἐξασφαλίσω μιὰ ἐπικερδῆ ἐργασία στὸ ἐξωτερικὸ μετὰ τίς σπουδές καὶ νὰ ἀποταμιεύσω χρήματα», γ) «φίλοι στὴν Ἑλλάδα με συμβούλευαν νὰ σπουδάσω στὸ Ἑξωτερικόν», γ) «ἐξέταξα σοβαρὰ τὴν προοπτικὴ νὰ μεταναστεύω καὶ θεώρησα καλύτερο νὰ δοκιμάσω πρῶτα σάν φοιτητὴς καὶ ε) «πῆγα σ' αὐτὴ τὴ χώρα μὲ προοπτικὴ νὰ πάω ἀργότερα σὲ ἄλλη ἀνεπτυγμένη χώρα».

Ὁυσιαστικές διαφορές ὡς πρὸς τὰ κίνητρα μεταβάσεως στὸ ἐξωτερικὸ παρατηροῦνται μεταξύ τῶν ἐπιστημῶν οἱ ὁποῖοι πῆγαν σὲ μιὰ ἀνεπτυγμένη χώρα γιὰ μετεκπαίδευσή, ἀφοῦ εἶχαν ἐξασφαλίσαι ἓνα πρῶτο πτυχίο στὴν Ἑλλάδα (35,2% τοῦ συνόλου), καὶ αὐτῶν πού πῆγαν ἐκτός Ἑλλάδος γιὰ βασικὲς ἀνώτατες σπουδές (64,8% τοῦ συνόλου). Οἱ διαφορές αὐτές παρουσιάζονται στὸν Πίνακα I.

Ὁ Πίνακας αὐτὸς δείχνει ὅτι τὰ τρία τέταρτα καὶ πλέον τῶν ἐπιστημόνων πού ἀποδήμησαν μὲ σκοπὸ τὴ μετεκπαίδευσή θεώρησαν τίς σπουδές στὸ ἐξωτερικὸ ἀνώτερες (85,3%) ἢ δὲν εἶχαν κἀν τὴ δυνατότητα νὰ πραγματοποιήσουν τίς συγκεκριμένες σπουδές πού ἐπιθυμοῦσαν στὴν Ἑλλάδα (72,3%). Ἡ πλειονότητα ἔφυγε γιὰ τὸ ἐξωτερικὸ μὲ ὑποτροφία εἴτε ἀπὸ πηγὴ τοῦ ἐξωτερικοῦ, εἴτε ἀπὸ τὴν Ἑλλάδα (73,5%), καὶ μάλιστα πολλοὶ εἶχαν τὴ συμβουλὴ ἢ καὶ τὴν ὑποστήριξη κάποιου καθηγητῆ τους (41,2%). Σ' αὐτὸ τὸ ἐπίπεδο ἡ μεγαλύτερη ἀξία τοῦ ξένου πτυχιοῦ στὴν Ἑλλάδα καθὼς καὶ οἱ περισσότερες δυνατότητες ἐπαφῆς μὲ ἀνθρώπους τοῦ κλάδου τοῦ κάθε ἐπιστήμονα πού

ΠΙΝΑΚΑΣ I. Κίνητρα μεταβάσεως στὸ ἐξωτερικὸ κατὰ ὁμάδες ἐπίπεδου ἐκπαίδευσως τῶν ἐπιστημόνων τὸν καιρὸ τῆς ἀποδημίας τους

Κίνητρα	Πρῶτο πτυχίο στὴν Ἑλλάδα (N.170)	Πρῶτο πτυχίο στὸ ἐξωτερικὸ (N.312)	Διαφορὰ σέ %
Ἐξωτερικὸς ἀπὸ τὴν Ἑλλάδα	40%	2,5%	+ 37,5
Ἐξωτερικὸς ἀπὸ πηγὴ τοῦ Ἑξωτερικοῦ	33,5%	6,7%	+ 26,8
Φόβος μὴ εἰσαγωγῆς σὲ Ἑλληνικὸ Πανεπιστήμιο	5,9%	51,9%	- 46
Μὴ δυνατότητα πραγματοποιήσεως συγκεκριμένων σπουδῶν στὴν Ἑλλάδα	72,3%	24%	+ 48,3
Ἀνώτερο ἐπίπεδο ἐκπαίδευσως στὸ Ἑξωτερικὸ	85,3%	52,2%	+ 33,1
Συγγενεῖς στὴν Ἑλλάδα ὑποσχέθηκαν οικονομικὴ βοήθεια	5,9%	30,5%	- 24,6
Ξένο πτυχίο μεγαλύτερης ἀξίας στὴν Ἑλλάδα	53,5%	38,5%	+ 25
Καθηγητὲς στὴν Ἑλλάδα συμβούλευαν ὑπὲρ τοῦ Ἑξωτερικοῦ	41,2%	11,9%	+ 29,3
Περισσότερες ἐπαφές μὲ ἀνθρώπους τοῦ κλάδου στὸ ἐξωτερικὸ	48,2%	26,6%	+ 21,6

προσφέρονται στὶς ἀνεπτυγμένες χώρες ἦταν κίνητρα ἀποδημίας πολὺ πιὸ σημαντικὰ παρά γιὰ τοὺς ἐπιστήμονες πού ἔφυγαν ἐξω γιὰ νὰ πάρουν ἓνα πρῶτο πτυχίο.

Γιὰ τὰ ἄτομα πού πῆγαν γιὰ βασικὲς σπουδές στὸ ἐξωτερικὸ τὰ πιὸ ἐπιτακτικὰ κίνητρα ἀποδημίας ἦταν ὁ φόβος τῶν μήπως δὲν εἰσαχθοῦν ἢ ἀκόμη καὶ ἡ ἀποτυχία τους νὰ εἰσαχθοῦν σὲ κάποιο ἀνώτατο ἐκπαιδευτικὸ Ἰδρυμα στὴν Ἑλλάδα (51,9%), καθὼς ἐπίσης καὶ ἡ ὑψηλὴ στάθμη τῶν ἐκπαιδευτικῶν προγραμμάτων στὶς ἀνεπτυγμένες χώρες (52,2%). Τὰ ἄτομα πού ἀπέτυχαν ἢ φοβήθηκαν ὅτι θὰ ἀποτύχουν νὰ εἰσαχθοῦν σὲ μίσημις πανεπιστήμια κατὰ κύριο λόγο ἀπὸ οἰκογένειες πού τὸ ἐπίπεδο μορφώσεως τοῦ πατέρα ἦταν ἀποφοίτου Δημοτικοῦ—τὸ 63,4% τῶν ἐπιστημόνων τῶν προερχομένων ἀπ' αὐτές τίς οἰκογένειες ἀπέτυχε ἢ φοβήθηκε ὅτι θὰ ἀποτύχει ἔναντι τοῦ 43% γιὰ κάθε μιὰ ἀπὸ τίς ἄλλες ὁμάδες ἐπίπεδου μορφώσεως τοῦ πατέρα. Γιὰ τὰ ἄτομα πού πῆγαν ἐξω γιὰ βασικὲς σπουδές, ἀφοῦ ἐλάχιστα ἐξασφάλισαν κάποια ὑποτροφία (9,2%), ἦταν φυσικὸ νὰ ἐξαρτῶνται ἀπὸ συγγενεῖς (37,2%), στὴν Ἑλλάδα κυρίως, καὶ ἀπὸ τὴ δυνατότητα πού προσφέρουν οἱ ἀνεπτυγμένες χώρες στοὺς σπουδαστὲς νὰ φοιτοῦν καὶ νὰ ἐργάζονται ταυτόχρονα (30,5%) γιὰ τὴν κάλυψη τῶν ἐξόδων παραμονῆς τους στὸ Ἑξωτερικόν.

Ὡς πρὸς τὸν κλάδο σπουδῶν, λίγο περισσότεροι ἀπὸ τοὺς μισοὺς ἐπαναπατρισθέντες ἐπιστήμονες πῆγαν στὸ Ἑξωτερικὸ γιὰ νὰ κάνουν σπουδές μηχανικοῦ ἢ ἀρχιτέκτονα, μάλιστα τὰ 3/4 τῶν ἐπιστημόνων πού ἔφυγαν γιὰ νὰ πραγματοποιήσουν βασικὲς σπουδές στὸ ἐξωτερικὸ καὶ μόνο τὸ 1/5 αὐτῶν πού πῆγαν γιὰ με-

τεκπαίδευση ακολούθησαν αυτούς τους κλάδους. Στόν Πίνακα II παρουσιάζεται το ποσοστό επιστημόνων που ακολούθησαν σπουδές στο εξωτερικό κατά κλάδο και επίπεδο σπουδών.

ΠΙΝΑΚΑΣ II. Κλάδος σπουδών* κατά επίπεδο σπουδών

Κλάδος σπουδών	Βασικές σπουδές (Νο 312)	Μετ/κές σπουδές (Ν.170)	Σύνολο (Ν.482)
Φυσικές και Γεωλογικές Έπιστ- μες—Μαθηματικά	10,6%	27,6%	16,6%
Μηχανικοί—Αρχιτέκτονες	75,3%	20,6%	55,8%
Νομικά	0,3%	13,5%	5%
Διοίκηση/Διοίκηση Έπιχειρήσεων	7,4%	7,1%	7,3%
Έκπαιδευση	0,6%	7,6%	3,1%
Οικονομικές/Κοινωνικές Έπιστ/μες	2,2%	10,6%	5,2%
Φιλολογία, Φιλοσοφία και Τέχνη	2,9%	10,6%	5,4%

* Βλέπε κατάλογο κλάδων στην Έκθεση Έπαναπατρισμός Ελλήνων Επιστημόνων: 1960—71, Α. Αμρά, ΕΚΚΕ, 1978.

Από τόν παραπάνω πίνακα προκύπτει ότι ή κατηγορία τών μηχανικών και αρχιτεκτόνων είναι ή μόνη στην οποία παρατηρούμε μία αντίστροφη σχέση μεταξύ κλάδου και επιπέδου σπουδών.

Διασπαρώνοντας τόν κλάδο σπουδών μέ τά κίνητρα άποδημίας διαπιστώνουμε ότι κίνητρα, όπως ή ποιότητα τών σπουδών στό εξωτερικό και τά διατιθέμενα μέσα, τό γόητρο, και ή αξία πού έχει ένα ξένο πτυχίο στην Έλλάδα, παραμένουν ή ισχυροί παράγοντες δίχως σημαντικές διαφορές μεταξύ κλάδων. Ό παράγων «δέν είχα τή δυνατότητα νά κάνω στην Έλλάδα τίς συγκεκριμένες σπουδές πού ήθελα» είναι ό μόνος πού στή συσχέτιση μέ τίς μεταβλητές κλάδους και επίπεδο σπουδών παρουσιάζει διακυμάνσεις ποσοστό έπιστημόνων πού τόν θεωρήσαν σημαντικό.

Ό Πίνακας III δείχνει αυτές τίς διακυμάνσεις. Τά άτομα πού υποχρεώθηκαν νά άποδημήσουν γιά νά πραγματοποιήσουν τίς σπουδές πού έπιθυμούσαν πήγαν στό εξωτερικό κυρίως γιά μεταπτυχιακές σπουδές —έκτός άπό τούς κλάδους τής Φιλολογίας, Φιλοσοφίας και Τέχνης. Καί τά ούσιαστικότερα κενά στην Έλληνική Άνωτάτη Έκπαίδευση, όπως πιστεύουν, υπάρχουν στους κλάδους τής Διοικήσεως, τής Έκπαίδευσης, τών Φυσικών, Μαθηματικών και Γεωλογικών Έπιστημών, καθώς και τών Οικονομικών και Κοινωνικών Έπιστημών.

Ό συσχετισμός κινήτρων άποδημίας και χώρας σπουδών δίνει τήν ακόλουθη εικόνα: Γιά όλες τίς ανεπτυγμένες χώρες τής έρευνας τό ύψηλό επίπεδο τών σπουδών και τά μέσα πού προσφέρονται στό εξωτερικό είναι σημαντικοί παράγοντες, γιά τή Μεγάλη Βρετανία όμως και τή Γαλλία έχουν έξέχουσα σημασία. Οι ύποτροφίες άπό τό εξωτερικό τράβηξαν τό 61,4% τών έπιστημόνων πού έπέστρεψαν άπό τίς Ήνωμένες Πολιτείες, τό 31,7% τών έπιστημόνων πού έπέστρε-

ΠΙΝΑΚΑΣ III. Ποσοστό έπιστημόνων πού στην Έλλάδα δέν είχαν τή δυνατότητα νά κάνουν τίς σπουδές πού έπιθυμούσαν κατά κλάδο και επίπεδο σπουδών

Κλάδος Σπουδών	Έπίπεδο σπουδών στό εξωτερικό	
	Βασικές σπουδές	Μετ/κές σπουδές
Φυσικές και γεωλογικές έπιστ/μες	30,3%	80,8%
Μηχανικοί—Αρχιτέκτονες	19%	48,6%
Νομικά	0%	69,6%
Διοίκηση/Διοίκηση Έπιχειρήσεων	39%	91,7%
Έκπαιδευση	50%	84,6%
Οικονομικές και Κοινωνικές έπιστ/μες	42,8%	77,8%
Φιλολογία—Φιλοσοφία Τέχνη	77,8%	66,6%

ψαν άπό τή Γαλλία, ενώ ό ύποτροφίες άπό τήν Έλλάδα έστειλαν στό Έξωτερικό τό 43,9% και τό 39% τών έπιστημόνων πού έπέστρεψαν άπό τή Μεγ. Βρετανία και τή Γαλλία, αντίστοιχα. Η αξία πού ξένου πτυχίου και τό γόητρο τών σπουδών στό εξωτερικό είναι παράγοντες πού επηρέασαν ίκανό ποσοστό έπιστημόνων πού έπέστρεψαν άπό τίς ΗΠΑ, Μεγ. Βρετανία και Γαλλία, είναι όμως πολύ λιγότερο σημαντικοί γιά τούς έπαναπατρισθέντες άπό τήν Αυστρία και Ίταλία. Η Ίταλία, ή Αυστρία και ή Δυτική Γερμανία τράβηξαν τό 95% τών έπαναπατρισθέντων πού δέν έγιναν δεκτοί ή φοβήθηκαν ότι δέν θά γίνουν δεκτοί άπό κάποιο έλληνικό Άνώτατο Έκπαιδευτικό Ίδρυμα. Τά άτομα αυτά ανήκουν κατά κύριο λόγο στόν κλάδο τών μηχανικών.

σύγκριση κινήτρων άποδημίας τών Ελλήνων έπαναπατρισθέντων έπιστημόνων μέ τά κίνητρα τών έπαναπατρισθέντων όλων τών άλλων άναπτυσσομένων χωρών τής έρευνας του UNITAR

Οι εκπαιδευτικοί παράγοντες και οι προοπτικές έργασίας στό μέλλον, συνυπάρχουν και συσχετίζονται δυναμικά σάν κίνητρα άποδημίας τών Ελλήνων έπιστημόνων πού έπαναπατρίστηκαν τήν περίοδο 1960-71. Ό Πίνακας IV, πού παρουσιάζει τά κίνητρα άποδημίας τών Ελλήνων έπαναπατρισθέντων έπιστημόνων και τά κίνητρα τών έπαναπατρισθέντων όλων τών άλλων άναπτυσσομένων χωρών τής έρευνας του UNITAR, δείχνει καθαρά ότι, ενώ σε γενικές γραμμές υπάρχουν ομοιότητες μεταξύ τών δύο ομάδων, οι άποκλίσεις τών Ελλήνων είναι άρκετά σημαντικές, ώστε ή όλική εικόνα νά είναι ούσιαστικά διαφορετική. Αυτές οι άποκλίσεις συνοψίζονται στα πέντε σημεία πού ακολουθούν:

1. Παρά τή σημασία τους, πού ήδη άνεφέρθηκε, οι εκπαιδευτικές έλξεις πού άσκούν οι άνεπτυγμένες χώ-

ΠΙΝΑΚΑΣ IV. Σύγκριση κινήτρων αποδημίας των Ελλήνων επαναπατρισθέντων επιστημόνων με τὰ κίνητρα των επαναπατρισθέντων όλων των άλλων αναπτυσσόμενων χωρών τῆς έρευνας του UNITAR

Κίνητρα ἀποδημίας	Όλες οι άλλες χώρες (N=2472)	Ελλάς (N=482)	Δια- φορά σε %	Κίνητρα ἀποδημίας	Όλες οι άλλες χώρες (N=2472)	Ελλάς (N=482)	Δια- φορά σε %
(α) Ύποτροφίες καί άλλου είδους εκπαι- δευτικές ευκαιρίες:				2. Οί εδω συγγενείς μου μου υποσχέθη- καν οικονομική βοήθεια αν θά σπου- δαζα στο εξωτερικό	9%	22%	+13
1. Πήρα υποτροφία για σπουδές στο έ- ξωτερικό από πηγή(ές) στην Ελλάδα	23%	16%	-7	3. Οί συγγενείς μου που ζουν στο έξω- τερικό μου υποσχέθηκαν οικονομική βοήθεια αν σπουδαζα εκεί	2%	7%	+5
2. Πήρα υποτροφία για σπουδές στο έ- ξωτερικό από πηγή(ές) του εξωτερι- κού	59%	16%	-43	(δ) Προοπτικές εργασίας:			
3. Ένηργησα, αλλά δεν πήρα υποτρο- φία για να σπουδάσω στην Ελλάδα	3%	1%	-2	1. Τό γόητρο που έχουν στην Ελλάδα οί σπουδές στο εξωτερικό	43%	31%	-13
4. Δεν έγινε δεκτός(ή) σε Πανεπιστήμιο ή αντίστοιχο Έκπαιδευτικό Ίδρυμα στην Ελλάδα	1%	13%	+12	2. Ήλπιζα να εξασφαλίσω μιá επικερδή εργασία στο εξωτερικό, μετά τις σπουδές μου, καί να αποταμιεύσω χρήματα	9%	7%	-2
5. Φοβήθηκα πως δεν θά μπορούσα να εισαχθώ σε Πανεπιστήμιο ή άλλο á- νάλογο Έκπαιδευτικό Ίδρυμα στην Ελλάδα λόγω των περιορισμένων θέ- σεων	3%	23%	+20	3. Στόν τομέα μου, ένα πτυχίο εξωτερι- κού έχει στην Ελλάδα μεγαλύτερη á- ξια από ένα ελληνικό πτυχίο	39%	37%	-2
(β) Κύκλοι σπουδών - Μαθήματα:				4. Σε περίπτωση που θά έμεινα στο έξω- τερικό, θά μου ήσαν απαραίτητα τά προσόντα του εξωτερικού για να στα- διοδρομήσω ίκανοποιητικά εκεί	14%	33%	+19
1. Δεν είχα τή δυνατότητα στην Έλλά- δα να κάνω τις συγκεκριμένες σπου- δές που ήθελα (δεν υπήρχαν τά σχετι- κά προγράμματα μαθημάτων ή τά μέ- σα)	52%	41%	-11	5. Για τήν ειδικότητά μου ή πρακτική άσκηση στο εξωτερικό, έχει μεγάλη σημασία, καί ó μόνος τρόπος για να πάω καί να τήν άποκτήσω ήταν να πάρω visa φοιτητού για τή χώρα αυ- τή	28%	23%	-5
2. Ήθελα να σπουδάσω σε όρισμένο Έκπαιδευτικό Ίδρυμα στο εξωτερικό	39%	39%	0	(ε) Επίδραση συγγενών καί φίλων:			
3. Δεν ήμουν βέβαιος(ή) τί κλάδο σπου- δών ήθελα να άκολουθήσω	3%	1%	-2	1. Ό (ή) σύζυγός μου άποφάσισε να σπουδάσει στο εξωτερικό	6%	2%	-4
4. Στόν τομέα μου καί για τό επίπεδο των γνώσεών μου, σκέφτηκα πως ή εκπαίδευση στο εξωτερικό ήταν άνω- τερη σε σχέση με δτι υπήρχε στην Ελλάδα	75%	64%	-11	2. Τά μέλη τῆς οικογενείας μου σπουδά- ζουν συνήθως στο εξωτερικό	5%	5%	0
5. Στόν τομέα μου καί για τό επίπεδο των γνώσεών μου, σκέφτηκα ότι τά μέσα που διατίθενται στο εξωτερικό είναι περισσότερα καί καλύτερα από δτι στην Ελλάδα	72%	66%	-6	3. Φίλοι στην Ελλάδα με συμβούλεψαν να σπουδάσω στο εξωτερικό	14%	24%	+10
6. Στόν τομέα μου καί για τό επίπεδο των γνώσεών μου, θά χρειαζόταν λι- γότερος χρόνος για να άποκτήσω ένα πτυχίο στο εξωτερικό παρά στην Έλ- λάδα	18%	7%	-11	4. Συγγενείς στην Ελλάδα με συμβού- λεψαν να σπουδάσω στο εξωτερικό	10%	20%	+10
7. Στο εξωτερικό θά μπορούσα να εκλέ- ξω άνάμεσα σε περισσότερους τομείς σπουδών	46%	30%	-16	5. Καθηγητές μου στην Ελλάδα με συμβούλεψαν να σπουδάσω στο έξω- τερικό	30%	22%	-8
(γ) Οικονομικοί λόγοι:				6. Φίλοι ή συγγενείς που ζουν στο έξω- τερικό με συμβούλεψαν να σπουδάσω εκεί	9%	15%	+6
1. Νόμιζα ότι στο εξωτερικό θά μου ή- ταν πιό εύκολο παρά στην Ελλάδα να έξοικονομώ τά έξοδά μου εργαζό- μενος(ή) καί να σπουδάζω συγχρό- νως	17%	24%	+7	Προσωπικοί λόγοι:			
				1. Ζητούσα ευκαιρία για να γνωρίσω τόν κόσμο	47%	33%	-14
				2. Ήπιθόμουν να άπομακρυνθώ από οικονομιακές πιέσεις στην Ελλάδα	3%	7%	+4
				3. Ήθελα να προετοιμάσω τό έδαφος καί για άλλα μέλη τῆς οικογενείας μου να πάνε στο εξωτερικό	4%	4%	0

(Συνεχίζεται)

ΠΙΝΑΚΑΣ IV. Σύγκριση κινήτρων απόδομίας των Ελλήνων επαναπατρισθέντων επιστημόνων με τα κίνητρα των επαναπατρισθέντων όλων των άλλων αναπτυσσόμενων χωρών της έρευνας του UNITAR

Κίνητρα απόδομίας	Όλες οι άλλες χώρες (N=2472)	Ελλάς (N=482)	Διαφορά σε %	Κίνητρα απόδομίας	Όλες οι άλλες χώρες (N=2472)	Ελλάς (N=482)	Διαφορά σε %
4. Έξεταζα σοβαρά την προοπτική να μεταναστεύσω και θεώρησα καλύτερο να δοκιμάσω πρώτα σάν φοιτητής	2%	6%	+4	2. Πιστεύω ότι στο εξωτερικό θα είχα περισσότερη ελευθερία στην ιδιωτική ζωή	40%	34%	-6
5. Αρχικά πήγα στο εξωτερικό σάν επισκέπτης, αλλά κατόπιν άποφάσισα να παραμείνω και νά σπουδάσω εκεί	1%	2%	+1	3. Πιστεύω ότι θα υπήρχε μεγαλύτερη πολιτική ελευθερία στο εξωτερικό	11%	13%	+2
6. Ήθελα νά θέσω τις βάσεις γιά την άποκτηση του δικαιώματος υπηκοότητας ή δόμειας μόνιμου διαμονής στο εξωτερικό	1%	2%	+1	4. Ή στρατιωτική μου θητεία ανέβληθή όταν πήγα στο εξωτερικό γιά σπουδές	5%	5%	0
(ζ) Διάφοροι λόγοι:				5. Πήγα σ' αυτή τή χώρα μέ προοπτική νά πάω αργότερα σέ άλλη ανεπτυγμένη χώρα	2%	10%	+8
1. Μπορούσα νά έχω περισσότερες έπα-					5%	5%	0

ρες είναι λιγότερο ισχυρές γιά τούς Έλληνες άπ' ότι γιά τούς επιστήμονες τών άλλων αναπτυσσόμενων χωρών. Τό ποσοστό τών Ελλήνων επαναπατρισθέντων πού επηρεάστηκε στήν απόφαση γιά απόδομιά άπό παράγοντες όπως τά μέσα και τό επίπεδο σπουδών στο εξωτερικό, τήν οικιλία επιστημονικών τομέων και τή δυνατότητα παρακολούθησεως συγκεκριμένων προγραμμάτων σπουδών, ανυπάρκτων στόν ελληνικό ακαδημαϊκό χώρο, είναι σταθερά μικρότερο άπό τό ποσοστό τών επηρεασθέντων επαναπατρισθέντων όλων τών άλλων χωρών τής έρευνας του UNITAR.

2. Τό ποσοστό τών Ελλήνων επιστημόνων, πού βασίστηκαν σέ ύποτροφίες, άπό ελληνική ή ξένη πηγή, γιά νά σπουδάσουν σέ ανεπτυγμένες χώρες, είναι έντυπωσιακά χαμηλότερο—32% τών Ελλήνων έναντι του 82% τών επαναπατρισθέντων όλων τών άλλων αναπτυσσόμενων χωρών. Αντίθετα, πολύ περισσότεροι Έλληνες παρά επιστήμονες τών άλλων αναπτυσσόμενων χωρών βασίστηκαν σέ συγγενείς και στή δυνατότητα εργασίας πού προσφέρουν τά ανεπτυγμένα κράτη στους φοιτητές γιά τήν κάλυψη τών έξόδων σπουδών τους.

3. Μεγαλύτερο είναι και τό ποσοστό Ελλήνων επιστημόνων πού έλαβαν ύπ' όψη τή συμβουλή όχι μόνο συγγενών, αλλά και φίλων νά σπουδάσουν έξω άπό τήν Ελλάδα, ενώ γιά τούς επαναπατρισθέντες τών άλλων χωρών πού σημαντική ήταν ή συμβουλή τών καθηγητών τους.

4. Μηδανιόμο είναι και τό ποσοστό τών επαναπατρισθέντων τών λοιπών αναπτυσσόμενων χωρών τής έρευνας του UNITAR πού αναγκάστηκαν νά φύγουν άπό τόν τόπο τους γιατί δέν έγιναν ή φοβήθηκαν ότι δέν θά γίνουν δεκτοί σέ Πανεπιστήμιο ή αντίστοιχο εκπαιδευτικό ίδρυμα στόν τόπο τους, 4%. Οί Έλληνες όμως σπουδαστές αυτής τής κατηγορίας άντιπρο-

σπεύουν τό 35% του συνόλου τών Ελλήνων επαναπατρισθέντων επιστημόνων.

5. Γιά τούς Έλληνες επιστήμονες ή μετανάστευση φαίνεται νά είναι μία έπιλογή πού πιστεύουν ότι κάποια στιγμή ίσως χρειαστεί νά κάνουν, γι' αυτό έπιθυμούν νά είναι προετοιμασμένοι. Έτσι, 33% τών επαναπατρισθέντων Ελλήνων επιστημόνων έναντι του 14% τών επιστημόνων τών λοιπών χωρών, σκέφτηκαν πριν απόδομήσουν ότι θά τους ήταν άπαραίτητα τά προσόντα του εξωτερικού άν έμεναν νά σταδιοδρομήσουν σέ κάποια ξένη χώρα.

περίληψη πορισμάτων και συζήτησης

Ένα άπό τά κύρια συμπεράσματα τής έρευνας του UNITAR είναι ότι, παρά τίς συζητήσεις πού έχουν γίνει στο παρελθόν σχετικά μέ τό ότι οι σπουδές στο εξωτερικό δέν είναι άλλο άπό δικαιολογία, ενώ ό άπώτερος σκοπός είναι ή μόνιμη εγκατάσταση και σταδιοδρομία σέ κάποια ανεπτυγμένη χώρα, ή έπιθυμία τών περισσότερων επιστημόνων τών ανεπτυγμένων χωρών, έστω και άν παραμείνουν έξω άπό τή χώρα τους και μετά τήν άποπεράτωση τών σπουδών τους, είναι νά επαναπατρισθούν. Επί πλέον, ό επαναπατρισμός είναι στενά συσχετισμένος μέ εκπαιδευτικά κίνητρα άποδομίας. Δέν εκπλήσσει λοιπόν τό γεγονός ότι τό 98,8% τών Ελλήνων επιστημόνων πού επαναπατρίστηκαν τήν περίοδο 1960-71 είχαν σάν κύριο κίνητρο άποδομίας τίς σπουδές. Ός προς τό επίπεδο σπουδών οί Έλληνες επαναπατρισθέντες χωρίζονται σέ δύο ομάδες, τών πλειονότητα, 65%, πού απόδομησε μέ στόχο τήν εξασφάλιση ενός πρώτου πανεπιστημιακού πτυχίου, και τή μειονότητα, 35%, πού έφυγε άπό τήν Ελλάδα γιά μεταπτυχιακές σπουδές.

Η προέλευση των επιστημόνων που επέστρεψαν στην Ελλάδα την ενδεκαετία 1960-71 είναι έντονα άστική. Τό 67% των επιστημόνων του δείγματος προέρχεται από άστικές περιοχές, ενώ την περίοδο που γεννήθηκαν οι περισσότεροι από τους επιστήμονες του δείγματος 1930-1942, ό άστικός πληθυσμός της χώρας αποτελούσε μόνο τό 31,5% του συνόλου. Στις άστικές περιοχές περάτως ή πλειονότης, 86,2%, και τή Μέση Έκπαίδευση. Ώς προς τήν προέλευση δέν παρουσιάζονται σημαντικές διαφορές ανάμεσα στους επιστήμονες που άποδήμησαν γιά βασικές σπουδές και σ' αυτούς που έφυγαν γιά μετεκπαίδευση.

Παίρνοντας τό επίπεδο εκπαίδευσης σάν δείκτη κοινωνικοοικονομικής θέσης, τό 74,1% των έπαναπατρισθέντων επιστημόνων τής περιόδου 1960-71 παρουσιάζουν κοινωνική άνοδο σέ σχέση μέ τόν πατέρα τους. Παρά τό γεγονός αυτό οι έπαναπατρισθέντες επιστήμονες προέρχονται από οικογένειες ύψηλότερου μορφωτικού επιπέδου από τό μέσον δρο του πληθυσμού τής Ελλάδας. Στόν Πίνακα V παρουσιάζονται α) τό επίπεδο μορφώσεως των άρρένων 45 ετών και άνω δλης τής χώρας σύμφωνα μέ τήν άπογραφή του 1961 και β) τό επίπεδο μορφώσεως των πατέρων των έπαναπατρισθέντων επιστημόνων. Είναι φανερό από τόν πίνακα αυτό, ότι έλάχιστοι έπαναπατρισθέντες επιστήμονες προέρχονται από οικογένειες που ό πατέρας-άρχηγός τους είχε εκπαίδευση μικρότερη από τήν του άποφοίτου Δημοτικού Σχολείου, ενώ είναι συγκριτικά πολύ μεγάλος ό αριθμός των έπαναπατρισθέντων επιστημόνων που έχουν πατέρα άπόφοιτο Γυμνασίου ή πτυχιούχο Άνωτέρας ή Άνωτάτης Σχολής. Η ομάδα των επιστημόνων που άποδήμησε γιά βασικές σπουδές δέν διαφέρει από τήν ομάδα των μετεκπαιδευθέντων ως προς τήν εκπαίδευση του πατέρα.

Τό ποσοστό των γυναικών επιστημόνων που επέστρεψαν τήν περίοδο τής έρευνας είναι πολύ μικρό (9,5%) σέ σχέση μέ τό ποσοστό των γυναικών που άποκτούν κάθε χρόνο πτυχίο Άνωτάτης ή Άνωτέρας Σχολής στην Ελλάδα (33,1%, κατά μέσο δρο γιά τήν περίοδο 1962-71). Αυτή ή σημαντική διαφορά σημαίνει ότι είτε οι Έλληνίδες δέν μεταβαίνουν στο Έξωτερικό γιά σπουδές είτε μικρό ποσοστό από τίς γυναίκες επιστήμονες που φεύγουν από τήν Ελλάδα γιά σπουδές ή εργασία στο έξωτερικό επιστρέφει. Αυτή ή δεύτερη ύπόθεση, ότι δηλαδή μικρό ποσοστό γυναικών επιστρέφει, ύποστηρίζεται από τά πορίσματα των μελετών των άλλων χωρών τής έρευνας του UNITAR· οι γυναικές επιστήμονες από άναπτυσσόμενες χώρες παραμένουν στις άνεπτυγμένες χώρες τής έρευνας σέ σημαντικά μεγαλύτερο ποσοστό άπ' ότι οι άνδρες. Τό ποσοστό των έπαναπατρισθεισών Έλληνίδων επιστημόνων που έκαναν μεταπτυχιακές σπουδές στο έξωτερικό (51% του συνόλου των έπαναπατρισθεισών γυναικών) είναι μεγαλύτερο από τό ποσοστό των άνδρών (33,6% του συνόλου των έπαναπατρισθέντων άνδρών).

ΠΙΝΑΚΑΣ V. Επίπεδο μορφώσεως άρρένων δλης τής Ελλάδας 45 ετών και άνω και επίπεδο μορφώσεως των πατέρων των επιστημόνων τής έρευνας

Έπίπεδο μορφώσεως	Άρρενες 45 ετών και άνω*	Πατέρες επιστημόνων έρευνας	Διαφορά σέ %
Δέν τελείωσαν τό Δημοτικό	47,7%	7,8%	- 39,9
Άπόφοιτο Δημοτικού	40,7%	39,5%	- 1,2
Άπόφοιτο Γυμνασίου	8%	26,8%	+ 18,8
Άπόφοιτο Άνωτάτων Σχολών	3,6%	25,9%	+ 22,3

* Πηγή: Άπογραφή του 1961, ΕΣΥΕ.

Όλοι σχεδόν οι επιστήμονες που άποδήμησαν γιά νά κάνουν βασικές σπουδές εκτός Ελλάδος έφυγαν πρίν εργαστούν και πρίν έπωμιστούν οικογενειακές ύποχρεώσεις. Άντίθετα, τό 90% των έπαναπατρισθέντων επιστημόνων που άποδήμησαν γιά μεταπτυχιακές σπουδές είχαν εργαστεί στην Ελλάδα, μάλιστα τό 60% αυτών των άτομων είχε σάν εργοδότη τό Έλληνικό Δημόσιο.

Τά κίνητρα άποδημίας που επηρέασαν τήν πλειονότητα των Έλλήνων επιστημόνων που έπαναπατρίστηκαν τήν περίοδο 1960-71 άνήκουν στη γενική κατηγορία των εκπαιδευτικών έλξων από τίς άνεπτυγμένες χώρες και ώσεων από τήν Ελλάδα. Ώς προς τά κύρια αυτά κίνητρα υπάρχουν διαφορές μεταξύ των δύο φύλων, των επιστημόνων που πήγαν γιά βασικές και γιά μεταπτυχιακές σπουδές, των κλάδων και των χωρών σπουδών. Σημαντικές διαφορές ως προς τά κίνητρα υπάρχουν και μεταξύ των Έλλήνων έπαναπατρισθέντων και των έπαναπατρισθέντων των λοιπών άναπτυσσόμενων χωρών τής έρευνας του UNITAR. Οι διαφορές αυτές συνοψίζονται παρακάτω.

Τό επίπεδο σπουδών και τά μέσα που διατίθενται στις άνεπτυγμένες χώρες, καθώς και ό πλούτος τομέων και έπιστημονικών προγραμμάτων, είναι παράγοντες που επηρέασαν μεγάλο αριθμό Έλλήνων επιστημόνων στην άπόφασή του νά μεταβεί στο έξωτερικό. Οι παράγοντες αυτοί ήταν πολύ πιο σημαντικοί γιά τους επιστήμονες που άκολούθησαν μεταπτυχιακές σπουδές έξω από τήν Ελλάδα και μάλιστα γι' αυτούς που σπούδασαν στη Μεγάλη Βρεταννία και τή Γαλλία. Γιά τους σπουδαστές που πήγαν στην Ιταλία γιά βασικές σπουδές οι παράγοντες αυτοί ήταν λιγότερο σημαντικοί. Δύο άκόμη εκπαιδευτικοί παράγοντες ώθησαν τους Έλληνες έπαναπατρισθέντες νά φύγουν από τήν Ελλάδα: 1) Τό ότι δέν είχαν τή δυνατότητα νά πραγματοποιήσουν τις συγκεκριμένες σπουδές που έπιθυμούσαν. Αυτός ήταν ό βασικός λόγος άποδημίας των 3/4 των επιστημόνων που έφυγαν γιά μεταπτυχιακές σπουδές. 2) Η άποτυχία εισαγωγής ή ό φόβος δέν δέν γίνουν δεκτοί σέ έλληνικό άνώτατο εκπαιδευτικό ίδρυμα που κατηύθυνε τό 52% των σπουδαστών προς τήν Ιταλία, τήν Αυστρία και τή Δυτική

Γερμανία. Έκει τους δόθηκε η δυνατότητα, έστω και αν δεν ήταν γλωσσικά προετοιμασμένοι να αντιμετωπίσουν τις δυσκολίες του ξένου εκπαιδευτικού συστήματος, να αγωνιστούν γι'α την έναρξη τους στον επιστημονικό κλάδο της έπιλογής τους, που ήταν κυρίως ο κλάδος των μηχανικών και αρχιτεκτόνων. Τό ποσοστό των 'Ελληνίδων, που αποδέχθηκε από φόβο μήπως δεν εισαχθεί ή επειδή δεν εισήχθη σε έλληνικό άνωτατο εκπαιδευτικό ίδρυμα, ήταν πολύ μικρότερο των ανδρών.

Σε σύγκριση με τους έπαναπατρισθέντες των λοιπών αναπτυσσόμενων χωρών, οι Έλληνες έπιστήμονες φαίνεται πως επηρεάζονται λιγότερο από τα πλεονεκτήματα των ανεπτυγμένων χωρών και πολύ περισσότερο από το γεγονός ότι δεν μπορούν να σπουδάσουν στην 'Ελλάδα. Γι' αυτό ίσως δεν τους ενδιαφέρει ιδιαίτερα αν θά έχουν ύποτροφια ή όχι. 'Ελάχιστο είναι το ποσοστό των 'Ελλήνων ύποτρόφων σε σχέση με τους έπαναπατρισθέντες των άλλων αναπτυσσόμενων χωρών. Γι'α τους Έλληνες ύπάρχει τό αντίστανιμα της μεγαλύτερης ήθικής και οικονομικής συμπεράστασης των συγγενών και φίλων και ή διάθεση να έπωφεληθούν της δυνατότητας που προσφέρουν οι άνεπτυγμένες χώρες να σπουδάσει κανείς καλύπτοντας τά έξοδα των εργαζόμενων. Μεγαλύτερο ποσοστό ανδρών που έφυγαν για μεταπτυχιακές σπουδές πήρε ύποτροφια από έλληνική πηγή, ενώ μεγαλύτερο ποσοστό γυναικών πήρε ύποτροφια από φορέα ξένης χώρας.

Ένα ακόμη σημείο που διαφέρει οι Έλληνες έπαναπατρισθέντες της περιόδου 1960-71 από τους έπαναπατρισθέντες των άλλων αναπτυσσόμενων χωρών είναι τό εξής: Είτε πάει στο έξωτερικό για ένα πρώτο πτυχίο είτε για μεταπτυχιακές σπουδές ο Έλληνας έπιστήμονας επηρεάζεται περισσότερο απ' ό,τι ο ξένος από τη σκέψη πως αν σε κάποιο στάδιο της έπιστημονικής επαγγελματικής του διαδρομής αποφασίσει ή αναγκαστεί να σταδιοδρομήσει έξω από τον τόπο του, ένα πτυχίο ενός άνωτατου εκπαιδευτικού ίδρύματος μιάς άνεπτυγμένης χώρας θά του είναι απαραίτητο. Τό ένα τρίτο των Έλλήνων έπιστημόνων άποφάσισε να σπουδάσει έξω από την 'Ελλάδα για να εξασφαλίσει αυτό τό ένδεχόμενο, ύπάρχει όμως μιά αντίστροφη σχέση ανάμεσα στον παράγοντα αυτόν και στο επίπεδο μορφώσεως του πατέρα.

Από τά παραπάνω προκύπτει ότι ή άποδημία των περισσότερων έπαναπατρισθέντων Έλλήνων έπιστημόνων είχε σαν έπιθυμητό τέρμα την έπίτευξη μιάς θέσης ύψηλότατης άπ' αυτήν που ξεκίνησαν, στο έλληνικό κοινωνικοοικονομικό στερέωμα, και για την κατάκτηση της συναντούσαν έμπόδια μέσα στο έλληνικό άνωτατο εκπαιδευτικό σύστημα. Αύτή όμως ή άποδημία συμβαίνει να είναι ή λιγότερο μεθοδευμένη, και τόσο ή μετάβαση στο έξωτερικό, όσο και ή έπιστροφή του έπιστήμονα βασίζονται σε προσωπική του αξιολόγηση των συνθηκών της μιάς ή της άλλης χώ-

ρας. 'Επειδή ή μη μεθοδευμένη άποδημία συναντιέται σε κάποιο βαθμό σε διάφορες αναπτυσσόμενες χώρες, διάφοροι μελετητές ασχολήθηκαν με τό έρώτημα: Τό τίμημα της ξένης εκπαίδευσής αξίζει τό κέρδος, τόσο για τις χώρες άποστολής, όσο και για τις χώρες ύποδοχής; Η άπάντηση που δίνουν είναι ή εξής:

Οι άνεπτυγμένες χώρες που προσφέρουν εκπαίδευση σε άτομα προερχόμενα από αναπτυσσόμενα έθνη έχουν λίγα να χάσουν. Έκθεται στους ξένους σπουδαστές την ιδεολογία τους, την κοινωνικοοικονομική μεθοδολογία τους και την τεχνολογία τους μεταδίδοντας μέσω αυτών τον πολιτισμό τους σε μικρό ή μεγάλο βαθμό. 'Αν οι ανάγκες τους τό ύπαγορεύουν, οι άνεπτυγμένες χώρες μπορούν να προσφέρουν στους ξένους σπουδαστές τό ένδεχόμενο να μη γυρίσουν, έμπλουτίζοντας έτσι τό ύψηλό ύπιπέδο δυναμικό τους. Αυτό τό πιθανό κέρδος έχει ύπολογιστεί ότι ύπερβαίνει σημαντικά τις δαπάνες στις όποιες προβαίνουν τά άνεπτυγμένα κράτη για την εκπαίδευση των ξένων σπουδαστών· έτσι, έχει άποδειχθεί ότι ή εκπαίδευση ξένων έπιστημόνων είναι μιά αξιολογική επένδυση από μέρος αυτών των κρατών. 'Αν τό ποσοστό άνεργίας τους επιβάλλει να ακολουθηθεί διαφορετική πολιτική, τά άνεπτυγμένα κράτη μπορούν να έμποδίσουν την είσοδο ξένων ατόμων στην αγορά εργασίας τους σκληρύνοντας τη μεταναστευτική τους πολιτική ή απλώς θέτοντας την σε έφαρμογή.

Γιά τις χώρες άποστολής τό αποτέλεσμα δεν είναι τόσο καθαρά θετικό. 'Ακόμη και αν τά εκπαιδευόμενα στο έξωτερικό άτομα επιστρέψουν στη χώρα τους, ή χώρα αύτή δεν κερδίζει εκτός εάν α) οι κλάδοι και τό επίπεδο εκπαίδευσης που επιδιώκουν οι εκπαιδευόμενοι ανταποκρίνεται σε καλά αξιολογημένες ανάγκες για την άνάπτυξη της χώρας, β) δίνεται στους έπαναπατριζόμενους ή εύκαιρία και τά μέσα να συνεισφέρουν στην άνάπτυξη του έθνους τους, και γ) τούς προσφέρεται ύποστήριξη για τη διατήρηση και ή βελτίωση των γνώσεών τους.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Α. Μετανάστευση και έπιστροφή έπιστημόνων

1. Walter Adams (editor), *The Brain Drain* (New York: The Macmillan Company, 1968; London: Collier-Macmillan Ltd., 1968).
2. The Committee on the International Migration of Talent, *Modernization and the Migration of Talent* (New York: Education and World Affairs, 1970). Summary of findings and recommendations.

3. *International Migration of High-Level Manpower: Its Impact on the Development Process* (New York: Praeger Publishers, 1970). Contains the special national reports about Taiwan, The Philippines, Japan, Thailand, Korea, Malaysia and Singapore, India, Middle East, Turkey, Iran, Equatorial Africa, Tanzania and Kenya, Latin America, Britain, The Netherlands, France, Australia.
4. George B. Baldwin, «Brain Drain or Overflow?», *Foreign Affairs*, Volume 48, Number 2, January 1970, pp. 358-372.
5. Joseph G. Whelan, *Brain Drain: A Study of the Persistent Issue of International Scientific Mobility* (Washington: US Government Printing Office, 1974). Prepared for the Subcommittee on National Security Policy and Scientific Developments of the Committee on Foreign Affairs, US House of Representatives, by the Foreign Affairs Division, Congressional Research Service, Library of Congress.
6. Hans Peter Schipulle, *Ausverkauf der Intelligenz aus Entwicklungsländern: Eine kritische Untersuchung zum Brain Drain* (Munich: Weltforum Verlag, 1973).
7. Susumu Watanabe, «The Brain Drain from Developing to Developed Countries», *International Labour Review*, Volume 99, Number 4, April 1969, pp. 401-433.

Β. Σχετική βιβλιογραφία

1. Stevan Dedijer and L. Svenningsson, *Brain Drain and Brain Gain* (Lund: Research Policy Program, University of Lund, 1967).
2. *Selected Publications and Research Related to the International Migration of Professional Manpower* (Washington: Study Committee on the International Migration of Talent, Education and World Affairs, 1968).
3. G. Beyer, *Brain Drain/Auszug des Geistes/Exode des Cerveaux: A Selected Bibliography on Temporary and Permanent Migration of Skilled Workers and High-Level Manpower, 1967-1972* (The Hague: Martinus Nijhoff, 1972).
4. Special issue of the *International Newsletter on Migration*, Volume 2, Number 3, September 1972.
5. *The Foreign Medical Graduate: A Bibliography* (Washington: US Government Printing Office, 1972). DHEW Publication No. (NIH) 73-440, November 1972.

Γ. Βιβλία, άρθρα καὶ ἐκδόσεις ἀπὸ τὴν ἔρευνα τοῦ UNITAR «Μετανάστευση καὶ Ἐπαναπατρισμός Ἐπιστημόνων»

1. William Glaser and Annerose Schneider Hürfeld, «The Migration and Return of Professionals», *UNITAR News*, Volume 2, Number 3 (Autumn 1970), p. 2.
2. Mehri Hekmati and William A. Glaser, «The Brain Drain and UNITAR's Multinational Research Project on the Subject», *Social Science Information*, Volume 12, Number 2 (April 1973), pp. 123-138.
3. William A. Glaser, «UNITAR's Project on the Brain Drain and Study Abroad», *Focus/Technical Cooperation*, 1974/2, pp. 26-27. Special insert in *International Development Review*, Volume XVI, Number 2, 1974.
4. William A. Glaser and G. Christopher Habers, «The Migration and Return of Professionals», *International Migration Review*, Volume 8, Number 2 (Summer 1974), pp. 227-244.
5. William A. Glaser, «Migration of Talent», *International Encyclopedia of Higher Education* (San Francisco: Jossey-Bass Inc., 1977).

6. G. Christopher Habers, *The Universal Minority: A Study of the Female Brain Drain of Students from Developing Countries in Three Developed Countries* (New York: Essay for the Master of Arts in Sociology, Columbia University, 1972).
7. Christine Mironesco, *Reasons for Studying Abroad, A Comparative Analysis of Brazilian, Iranian and Lebanese Students in the United States and France* (New York: Essay for the Master of Arts in Sociology, Columbia University, 1972).
8. William A. Glaser, «The Process of Cross-National Survey Research», in Alexander Szalai et al. (editors), *Cross - National Comparative Survey Research: Theory and Practice* (Oxford: Pergamon Press, 1977), pp. 403-435.
9. William A. Glaser, «The Return of the Professional: The Value of His Education Abroad», Proceedings of the inaugural conference, Center for International Higher Education Documentation, Northeastern University, Boston, 1977.
10. William A. Glaser, *The Brain Drain: Emigration and Return* (London: Pergamon Press, 1978).
11. Orlando Rodriguez, *Social Determinants of Non-Return: Students from Developing Countries in the United States* (New York: dissertation for the Ph. D., in Sociology, Columbia University, 1974).
12. G. Lakshmana Rao, *Overseas Students in Australia: Some Major Findings from a Nation-wide Survey* (Canberra: Education Research Unit, Research School of Social Sciences, Australian National University, 1976).
13. Geoff Caldwell, «Australia, Asian Students and the Brain Drain», *Education News* (Australian Federal Department of Education), June 1974, pp. 16-17.
14. Sara Pallma, *Emigración y Retorno de Profesionales: El Impacto de los Estudios en el Exterior* (San Carlos de Bariloche, Fundación Bariloche, 1974).
15. «Opinions of Indian Returnees from Abroad» (An Interim Report), *Technical Manpower*, Volume XV, Number 10 (October 1972).
16. Hyun Ki Paik, Ok Ki Kim and Young Hwan Oh, *Tunoe yueh' ul e kwanhwan yon' gu: kwigukcha pun* (A Study on the Brain Drain: Return of Professionals) (Seoul: Korean Educational Development Institute, 1974).
17. Hector J. Apezchea, Carlos Filgueira and Suzana Prates, *Estudio y Trabajo en el Exterior* (Montevideo: Centro de Informaciones y Estudios del Uruguay, 1976).

Ἐκδόσεις τοῦ Instituto Brasileiro de Relações Internacionais and the Escola Brasileira de Administração Pública of the Fundação Getúlio Vargas.

18. Renato Raul Boschi, *Bibliografia Internacional Comentada sobre Imigração e Retorno de Pessoal Qualificado*, 1971.
19. Renato Raul Boschi, *O Estudo Pós-Graduado no Exterior: Características por Ramo de Especialização*, 1971.
20. Magda Prates Coelho and Elisa Maria Pereira, *O Emprego, no Brasil, de Profissionais Treinados no Exterior*, 1971.
21. Simon Schwartzman, *Profissionais Brasileiros Treinados no Exterior - 1960 a 1970*, 1971.
22. Simon Schwartzman, *Projeto Retorno-Avaliação do Impacto do Treinamento, no Exterior, de Pessoal Qualificado - Relatório Final*, 1971.
23. Simon Schwartzman and Elisa Maria Pereira Reis, *Profissionais Brasileiros com Treinamento no Exterior*, 1972.
24. *Perquisa Complementar Projeto dos Empregadores-Relatório Final*, 1972.